

Marjeta
Vasič

O eksistencializmu na Slovenskem*

Filozofija eksistence je vznemirjala slovensko duhovno snovanje in izzivala različne bolj ali manj pomebne odmeve v daljšem časovnem razdobju, z vmesnimi prekinitvami, vse od zgodnjih tridesetih let do današnjih dni. V tem času je v večjem ali manjšem obsegu oplajala slovensko misel v več zaporednih valovih, z različnimi vsebinskimi, domačim težnjam ustreznimi usmeritvami, zdaj bolj na idejnem, zdaj na literarnem polju, na slednjem zlasti po razmahu francoske eksistencialistične literature.

Pred vojno je prevladovala krščanskoeksistencialistična — personalistična smer. Tedaj je vplivala bolj na mišljenje in na celotno, kulturno, družbeno in politično usmeritev skupine, zbrane okrog revije Dejanje. Njen literarni delež, to je zlasti Kocbekov opus, je dosegel svoj vzpon šele po vojni. Sicer pa se je po vojni pretežno uveljavila neteistična smer, tako v mišljenju kakor v literaturi. Prvo fazo tega obdobja obravnava naslednji odlomek.

Na povojno recepcijo filozofskega in literarnega eksistencializma na Slovenskem je v splošnem okviru svetovnega političnega in kulturnega dogajanja vplivalo več pomembnih dejavnikov: nadaljevanje predvojne marksistične misli, ki jo je gojil širši krog levo usmerjenih razumnikov, marksizem kot uradna doktrina z ustrezno pragmatično kulturno politiko in estetskimi imperativi, ki so jih deloma usmerjali določeni politični interesi mlade socialistične skupnosti, ki se je bojevala za svoje mesto v svetu hladne vojne in blokovske politike. Sklop teh silnic je v kulturnem življenju občasno ustvarjal posebno napeto ozračje, ki je zaviralo sproščeno izražanje in utesnjevalo literarno dejavnost.* Poleg navedenih okoliščin ne gre prezreti slovenskega tradicionalnega nezaupanja do novih zahodnoevropskih miselnih tokov in literarnih smeri, pogosto združenega z malomeščanskim moralizmom. Vsi ti dejavniki so omejevali organski potek sprejemanja eksistencializma na Slovenskem, povzročali nihanja med radikalnim odklanjanjem in strpnejšim dopuščanjem tujih zgledov in s tem vplivali na razvojno pot slovenske različice eksistencialistično spodbujene publicistike in književnosti.

Nakazana problematika je deloma razvidna iz prispevka F. Zadravca v *Slovenski književnosti 1945—1965*, II (1967), kjer v okviru »Književne

* Odlomek iz razprave *Eksistencializem in literatura*, ki bo izšla v zbirki Literarni leksikon SAZU.

* Prim. J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 8, 1972, razdelka »Kulturno-zgodovinsko in moralno ozračje« in »Publikacije mogočnosti«.

esejistike in kritike» podaja doslej najizčrpnější prikaz recepcije eksistencializma na Slovenskem. Iz njegovih izvajanj razberemo, da je po vojni eksistencializem prodiral na naša tla v dveh etapah, približno od 1947 do 1952—1953 in od 1955 do 1964—1965, s tem da sta se obe končali z avtoritativnim posegom, druga celo z administrativnimi ukrepi. Gornjih letnic ne gre jemati za periodizacijske mejnike, pač pa služijo za orientacijsko izhodišče naši raziskavi.

Takoj na začetku je treba opozoriti na pomembno značilnost: eksistencialistični filozofi in pisatelji so bili odklonjeni več let pred prvimi redkimi objavami njihovih tekstov v slovenščini, in to v času, ko so bili tudi izvirniki težko dosegljivi. Prvi Camusov tekst, *Umetnik in svoboda*, je izšel v prvi številki prvega letnika *Besede* (1951/1952); to je po nemškem prevodu povzet Camusov govor *le Témoin de la liberté* (1948), ki ga je prevedel H. Grün. Istega leta je izšel v *Ljubljanskem dnevniku* odlomek iz Sartrove drame *Muhe* z naslovom »Jupiter in Orest«. 1953 je bila na Akademiji za igralsko umetnost interna predstava Sartrovih *Mrtvecev brez pogreba* v prevodu Vide Juvanove, 1954 pa je Prešernovo gledališče v Kranju uprizorilo *Obzirno vlačugo* v prevodu Ljuba Kotnika. V istem razdobju so bili prevedeni tudi prvi teksti predhodnikov eksistencializma: Faulknerjeva novela *Roža za Emilijo* v *Besedi* 1951/1952, roman *Svetloba v avgustu* (1951, prevedla Mira Mihelič) in v *Besedi* 1953 novela *Večerno sonce*; v *Besedi* 1954 je izšel Kafkov *Gladovalec* v prevodu H. Grūna; v navedenih letnikih *Besede* so izšli tudi krajši informativni sestavki o prevedenih avtorjih: Marta Gliha je pisala o Faulknerju, H. Grün o Faulknerju in Kafki. Dve zares reprezentativni deli eksistencializma, Sartrova novela *Zid* v prevodu B. Grabnarja in Camusov *Tujec* v prevodu J. Javorška, pa sta izšli šele 1955 v antologiji *Potovanje po Veliki Garabaniji*, ki jo je uredil, ji napisal. Uvod in dodal biografske podatke Boris Grabnar; se pravi na začetku vzpona domače, z eksistencializmom spodbujene tvornosti. Istega leta je drama SNG v Mariboru uprizorila Camusovo *Obsedno stanje* v prevodu Jara Dolarja.

Preden preidemo k obravnavanju kritičnih poročil in razlag eksistencializma v letih 1946 do 1954, naj opozorimo na prvi, medvojni anonimni informaciji o italijanski filozofiji eksistence v *Jutru* 1943 (št. 20 in 164), ko se je na Slovenskem prvič pojavil termin eksistencializem; istega leta ga je G. Marcel uvedel v Franciji. Prvi sestavek z naslovom »Eksistencializem v Italiji« povzema poročilo Giulija Allessija o knjigi Enza Pacija *Esistenzialismo* in o znani anketi, ki jo je o tej filozofiji sprožil rimski obzornik *Primato* in zbudil zanjo zanimanje širšega kroga razumnikov. Pisec poudarja njeno povezanost z literaturo, med njenimi predniki navaja Rilkeja in Dostojevskega, predvsem pa poudarja italijanskemu eksistencializmu lastno težnjo k »pozitivnemu dojetju realnosti«. Drugo poročilo, »Eksistencializem«, opozarja na njegovo iracionalno razsežnost in skuša podati Heideggerjevo »idejo konkretne eksistence« in eksistencialistični koncept človeka, ki da »je nič« in mora šele postati oziroma si »bistvovanje« šele pridobiti; človek je izpostavljen strahu pred neznanim, pred ničem in uničenjem. V svojem času sta ta prispevka ostala brez vidnega odmeva.

Za razdobje 1947—1952 navaja F. Zdravec naslednje tuje in domače kritike in razlage eksistencializma: pisatelja Jeana Marcenaca (funkcionarja francoske KP) v pogovoru »Francoska književnika o novi francoski poeziji

in literaturi« v *Ljudski pravici* 1947, št. 40, B. Pessisa *O eksistencializmu* (1948) v prevodu B. Faturja, J. Frida »Estetiko sodobne dekadence« v *Mladinski reviji* 1947/1948; J. Gradišnika »Ferdo Kozak — Misli o naši literarni tvornosti. Pogovor s Ferdom Kozakom, urednikom revije *Novi svet*« v *Slovenskem Poročevalcu* 1950, št. 58; Primoža Kozaka študijo »Ob Sartrovi drami *Za zaprtimi vrati*« v *Novem svetu* 1950; R.-M. Albérès »Sartre ali ovire svobodi« v *Besedi* 1951/1952; J. Dolarja »Jean-Paul Sartre kot dramatik« v *Novih obzorjih* 1952.

Poleg njih so o eksistencializmu pisali tudi avtorji: J. Brejc, »Francoska književnost med vojno in danes« v *Razgledih* 1946 (to je prvo poročilo po vojni) in »Zapiski o dandanašnji francoski književnosti« v *Naši sodobnosti* 1948; Jean-Richard Bloch, »O novih poteh francoske književnosti«, *Vprašanja naših dni* 1946; C. Logar, »Eksistencializem«, *Vprašanja naših dni* 1948; J. Gradišnik, »Jean-Paul Sartre«, *Ljubljanski dnevnik* 1951; B. Borko, »Jean-Paul Sartre, filozof eksistencializma« *Primorski dnevnik* 1951; Juš Kozak v razmišljanju o umetnosti »Komu zvoní«, *Novi svet* 1952.

V tej množici spisov se pojavljajo neke poteze in značilnosti, skupne večjemu številu poročil oz. razlag, od katerih pa se razlikujejo prispevki Ferda, Primoža in Juša Kozaka, J. Gradišnika in B. Borka, deloma tudi J. Dolarja. Vse druge avtorje, ne glede na različno pisanje, od časnikarsko posmehljivega in senzacionalističnega do ideološko zavzetega, združuje apriorno odklonilno stališče do eksistencializma, mišljenja in literature. Izjema je J. Brejc, ki ločuje filozofijo od književnosti: eksistencialističnim delom priznava nadpovprečno literarno vrednost, obenem pa meni, med drugim, da so eksistencialisti najbolj reakcionarna avantgarda in da sejejo v deželo kugo amerikanizma.

Med kritiki eksistencializma zavzema posebno, najpomembnejše mesto Boris Ziherl, ki je po krajših priložnostnih odklonilnih izjavah o eksistencializmu napisal 1953 obsežno razpravo »Družbene korenine eksistencializma« in jo dopolnil s pojasnilom »Še enkrat o eksistencializmu«, s katerim je odgovoril Voji Reharju, ki je v 3. številki *Nove misli* zagovarjal svoje razumevanje Sartra. Ziherlova izvajanja, ki so izšla v *Naši sodobnosti* 1953 (št. 1—3 in 5) in so bila ponatisnjena v njegovi knjigi *Književnost in družba* (1957), bomo obravnavali posebej.

Aprioristične kritike temelje deloma na okorelih shemah historičnega materializma in izrazito družbenozgodovinskem konceptu človeka, ki abstrahira njegov eksistencialni in ontološki nivo, deloma na liberalno humanistični idealizirani podobi človeka. Eksistencialistično misel predstavljajo poenostavljeno, enostransko, kot ekskluzivni iracionalizem, ki ne priznava razuma in je nasprotnik znanosti, kot subjektivistični solipsizem, ki sta mu tuja sleherna družbena prizadetost ali socialni čut in osebna etika. V splošnem poenostavljajo metafizični pojem absurda in ontološki vidik nič, vsi brez izjeme pa eksistencialistom pripisujejo sovražnost do socializma in podpiranje mednarodne reakcije. Literarna dela dostikrat ocenjujejo, ne da bi jih poznali, ali pa vidijo v njih izključno, skrajno »črno literaturo«, ki »neogibno vodi v fašizem« (J. R. Bloch). Iz teh kritik je mogoče sklepati, da namenoma ali iz nepoučenosti zvajajo eksistencializem na prvo, pretežno pesimistično fazo, kakor se kaže v romanih *Gnus*, *Tujec*, v novelah *Zid*, v dramah *Zaprta vrata* in *Kaligula*, in obenem zamolčujejo sorazmerno

napredna politična stališča in protiimperialistično družbeno angažiranost eksistencialističnih avtorjev.

Nazorskim in političnim obsodbam se pridružuje estetska diskvalifikacija, ki vključuje eksistencialistično književnost v sklop »sodobne dekadence«. Ko Frid Sartrovo estetiko izvaja iz estetike razpadajočega, razkrajajočega se romana, v katerem prevladuje subjektivni čas, in označuje Sartrove junake kot neposredne potomce Gidovega Lafkadija in Malrauxovega Vaneca, naposled ugotovi, da je nihilistični relativizem osnova vseh odtenkov formalizma v umetnosti. S temi, v danem kontekstu izrazito diskvalifikacijskimi opredelitvami, določa eksistencializmu in modernizmu v tedanjih socialističnih kulturnih okoljih skupno usodo: oznaki dekadent in eksistencialist pogosto pomenita ne le estetsko, marveč tudi moralno in politično obsodbo.

Tako pisanje, ki deloma izdaja tudi nezanesljive vire, je vnašalo v slovenski kulturni prostor polresnice in dezinformacije. Takšna je Pessisova trditev, da se Sartre boji prebujenja revolucionarnega duha francoskega ljudstva in s tem povezana razlaga romana *Odlog*. Poleg tega so se v tisku pojavljali napačni naslovi del: Pessis je pisal o Sartrovi drami *Zmagovalci* namesto o *Nepokopanih mrtvecih*, ker je verjetno poznal le prvo dejanje te drame, ki je izšlo ločeno pod tem naslovom — *Les Vainqueurs* leta 1946 v reviji *Valeurs* v Aleksandriji. Med slovenskimi prispevki je v tem pogledu najbolj nezanesljiv »Pogled na sodobno francosko literaturo« B. Faturja v *Novem svetu* 1952. Med drugim trdi, da je Sartrov človek reduciran na žival v človeški podobi, na gole živalske reakcije; zgraža se nad »ostudno goloto« odčaranega sveta v romanu »Le partipris des choses« Fr. Pongea in v romanu »Les reins et les coeurs« P.-A. Lesorta. Toda Ponge ni napisal nobenega romana, le *Parti pris des choses* pa je nad vse spodobna zbirka pesmi v prozi; Lesort je res romanopisec, personalist, njegova podoba malomeščanskega razumništva je res pesimistična, uvod v imenovani roman pa je napisal G. Marcel. Fatur primerja eksistencialiste manihejcem, ki so »kot edino resničnost« priznavali zlo in v »vztrajanju v zlu« videli »edino možnost odrešenja«; popači sporočilo romana *Vsi ljudje so umrljivi* S. de Beauvoir, trdi, da se Sartre v drami *Hudič in ljubi bog* ukvarja s srednjeveškimi misteriji, da Camusovo »morbidno delo« *Kuga* prikazuje srednjeveški Oran in da je »v epohi Gida, Valéryja in Sartra zavladal najbolj pošastni pvsevdopsihologizem.

Med bolj ali manj tendencioznimi popačenostmi pa zasledimo tudi povsem nevtralen večkrat ponovljen spodrselj, da Camusova drama *Obsedno stanje* obravnava snov iz romana *Kuga*.

Takšno pisanje o eksistencializmu sicer ni bilo le naša slovenska ali splošna posebnost socialističnih dežel, veliko tega je bilo tudi na zahodu, včasih so se celo resni avtorji izživljali tako, da so napačno prikazovali osebno življenje eksistencialistov. Vendar so se naše razmere razlikovale od njihovih: naš bralec ni imel dostopa do del, o katerih so pisali, se pravi, da ni imel možnosti lastnega razmisleka in presoje.

Prav na to okolnost je že 1950 opozoril Ferdo Kozak, prvi med avtorji, ki so se oddaljili od apriorističnega ocenjevanja. V pogovoru z Gradišnikom je izjavil, da nimamo neposrednih stikov s tujino in da ni zadosti pisati o eksistencializmu na osnovi ene same knjižice; stvari je

treba pretresati in razčiščevati. Obenem je izrazil naklonjenost novim tokomom v slovenski književnosti.

Istega leta je Primož Kozak objavil študijo o drami *Zaprta vrata*, ki predstavlja odločen kakovostni skok v prikazovanju eksistencializma, in kot pisanje prihodnjega avtorja *Afere* zasluži posebno pozornost. V prikazu Sartrove filozofije, ki se deloma opira na francoskega marksista H. Lefebvra, opozarja na eksistencialistično etiko, ki sloni na človeku kot subjektu, kot individualnosti, ki se sebe zaveda. Sartrovo svobodo opredeljuje kot apriorno kategorijo, s tem da objektivna realnost ni determinanta, marveč meja svobode, se pravi, da postavlja svobodo v odnos do situacije. V zvezi z dramo poudarja problem Drugega, boj in polasčanje med posamezniki, vztrajanje v samoprevari, ki onemogoča avtentičnost. Njegova dramaturška analiza razkriva potekanje dejanja v dveh prepletajočih se smereh — doživljenje v sedanjosti in preteklosti — ki sta druga drugi gonilo, in vodi do sklepa, da Sartre kljub simbolizmu in baročno domiselni kompoziciji (kombinacija števil tri) upošteva pravila moderne estetike: vsi konflikti so rezultat psihološke nujnosti, dialog je kljub zgoščenosti zvest živemu govoru, ljudje so skoraj realni. Kljub temu meni, da Sartre v imenu filozofije dela silo svojim osebam, ki pa so vendarle sugestivne podobe in izraz neke življenjske realnosti. Po načelu historičnega materializma slednjič sklene, da so Sartre in njegovi junaki rezultat zgodovinskega razvoja in da je nihilizem tedanjega meščanskega izobraženca nastopil z matematično natančnostjo; pri tem pa ne pojasnjuje, kakšen pomen daje besedi nihilizem. Glede na Kozakovo trditev, da Sartre sicer išče rešitev, a jo najde v spoznanju, da je vse prizadevanje zaman, in v pristanku na nekakšen dosleden, mračen obup, pa lahko sklepamo, da zanikuje možnost družbene revolucije in človekove moralne preobrazbe — česar pa Sartru ni mogoče pripisati, zlasti ne leta 1950. Verjetno je tu deloval vpliv Lefebvra (njegova študija o eksistencializmu je bila objavljena 1946), ki je v svojih polemikah s Sartrom zastopal ortodoksno stališče francoske partije. Poleg tega ta razlaga Sartrovega obupa ne ustreza Sartrovemu aforizmu »življenje se začne šele onstran obupa«, ki je moto Kozakove študije, a je po pomenu soroden Camusovemu »srečnemu Sizifu«.

V letih 1951—1952 je torej opazna delna kratkotrajna sprostitve. Poleg že omenjenega Camusovega eseja je v *Besedi* izšla študija R.-M. Albérèsa »Sartre ali ovire svobode«, ki opozarja na povojni pozitivni, konstruktivni moment pisateljeve svobodne izbire in na težnjo po napredni družbeni angažiranosti.

Na večjo strpnost splošnega ozračja je verjetno vplivala tudi novica o morebitni Sartrovi udeležbi na zborovanju za mir v Zagrebu. Tako vsaj je mogoče sklepati iz Gradišnikovega prispevka »Jean-Paul Sartre« v *Ljubljanskem dnevniku* aprila 1951, še bolj pa iz Borkove predstavitve »Jean-Paul Sartre, filozof eksistencializma« v *Primorskem dnevniku* nov. 1951, saj njegova poenostavljena ocena eksistencializma v kritiki »O spisu Curtia Malapartea *La pelle*« v *Novem svetu*« istega leta ne izraža naklonjenosti tej filozofiji.

Gradišnik sicer toži nad pomanjkanjem ustrezne literature, vendar z nepristranskim navajanjem predhodnikov in predstavnikov eksistencializma in v tem okviru Sartrove filozofije in literature v splošnem izpričuje zanesljivo poznavanje snovi. Poleg tega prvi upošteva Sartrov razvoj po *Biti in*

Ničesu. V tej zvezi navaja tudi njegov uvod »Krivi učenjaki ali krivi zajci« v knjigi L. Dalmasa *Jugoslovanski komunizem po prelomu z Moskvo*;^{*} kjer Sartre z naklonjenostjo obravnava jugoslovansko »shizmo«. V njej vidi prodor subjektivizma v stalinistično trdnjavo objektivizma in absolutne resnice, se pravi subjektivno odločitev in izbiro, povezano s tveganjem, katere uspeh je odvisen od človeškega dejavnika in zavestnega hotenja narodov in ljudstva Jugoslavije.

Slednjič ne gre spregledati Gradišnikovega podatka, da je že pred vojno prišla v Slovenijo v nemščino prevedena Sartrova novela *Zid* v reviji *Mass und Wert*, ki jo je Thomas Mann izdal v emigraciji.

V podobnem tonu je napisana Borkova predstavitev. Kakor Ferdo Kozak očita Pessisu, da »marsikje skali vodo, namesto da bi omogočil čiste in jasne poglede na dno«, in poudarja resnost in pomembnost Sartrove filozofije, ne glede na morebitno spornost njegovih osnovnih pogledov na svet. Ontologijo »Bitje in ničnost« povezuje s Sartrovim doživetjem vojne katastrofe in degradacije, ponižanja človeka, in vidi v povojnem razvoju eksistencializma, kljub tragičnosti, iskanje poti onstran obupa in nihilizma k obrambi človeške eksistence, ki temelji na spoznanju resničnosti brez iluzij.

Tudi Juš Kozak v *Komu zvoní* vrednoti eksistencializem kot objektivno zgodovinsko pogojeno dejstvo, ne pa kot buržujsko moralno iztirjenost ali plod bolnih možganov in domišljije; zato ne obtožuje človeka — umetnika. Sicer meni, da eksistencialisti ne bodo »zarežali globlje brazde«, vendar dodaja, da ni mogoče zanikati vsega njihovega pisanja, saj »so izpovedali marsikako globoko resnico o človeku in dosegli nesporno oblikovno dovršenost«.

Na osnovi pravkar navedenih misli in razlag bi lahko sklepali, da si je francoski eksistencializem v letih 1950—1952 v slovenski publicistiki pridobil pravico do obstoja v svoji deželi in sploh v zahodnem svetu. To pa še ni pomenilo naklonjenosti morebitnim ali dejanskim eksistencializmu sorodnim pojavom v slovenski književnosti. Odnos do njih je ostal kritičen, bolj odklonilen kakor ne, pač v skladu z nazorskim izhodiščem posameznih piscev. J. Kos, na primer, ki se je zavzemal za prenovitev slovenske književnosti ob zgledovanju pri Proustu, Joyceu, Faulknerju, Hemingwayu, je s stališča lastne, »neuradne« marksistične estetike, ki jo je Zihler deloma odklanjal, menil v *Zapiskih s svinčnikom* (*Beseda* 1951/1952), v kritiki Kocbekovih novel, da način prikazovanja resničnosti francoskih eksistencialistov ustreza njihovi politični situaciji, česar pa ni mogoče reči za *Strah in pogum*,^{*} ki da je zunaj slovenskega političnega in filozofskega konteksta. Podobno mnenje je zastopal v programskih člankih »Namesto eseja« in »Preludij«, ko je v *Besedi* 1953 branil revijo pred napadi M. Kranjca v eseju »Kam pelje ta pot« v *Ljubljanskem dnevniku* januarja 1953, kjer je Kranjec mladim med drugimi grehi očital sartrizem in dekadenco. Podobno stališče kakor Kos je izrazil Vladimir Kralj v kritiki Anouilhovega *Popotnika brez prtljage* v *Naših razgledih* 1952: ko opozarja na odmeve

^{*} *Le communisme yougoslave depuis la rupture avec Moscou, 1950*. Tu je treba opozoriti na kontekst Sartrovega naslova »Faux savants ou faux lièvres«; gre namreč za poskusne zajce, ki ne dajo pričakovanih rezultatov.

^{*} Celotni Kocbekov opus obravnavamo v razdelku, posvečenemu krščanskemu eksistencializmu.

eksistencializma v omenjeni drami, svetuje slovenskim avtorjem, naj francoskega dramatika posnemajo zgolj v oblikovnem pogledu.

O nadaljnji usodi eksistencializma na naših tleh pa niso odločali samo načelni nazorski vidiki, marveč tudi povsem določene politične odločitve in seveda nekateri literarni pojavi na Slovenskem.

Kakor je znano, Sartre ni prišel na mirovno zborovanje v Zagreb, pač pa se je udeležil prosovjetskega »Kongresa ljudstev za mir« decembra 1952 na Dunaju. Ta preobrat je bil posledica političnega dogajanja v Franciji in njene vse bolj proameriške usmerjenosti. Odločilnega pomena je bil prihod vrhovnega poveljnika zavezniških vojaških sil generala Ridgwaya v Paris in aretacija Jacquesa Duclosa ob demonstracijah v zvezi s tem prihodom. Tedaj je Sartre sklenil podpreti francoske komuniste v »določenih zadevah in mejah« izhajaje iz »lastnih, ne njihovih načel«.* To pa je pomenilo tudi začasni pristanek na politiko Sovjetske zveze.

Sartrova prosovjetska usmeritev in s tem povezana razprava *Komunisti in mir* je že v 19. številki *Naših razgledov* zbudila kritični odmev M. G. (Maile Golob) v članku z naslovom »Spor Camus — Sartre«. Njegov nastop na Dunaju pa omenja tudi B. Ziherl takoj na začetku svoje razprave »Eksistencializem in njegove družbene korenine«.

Ziherl je že prej ob raznih priložnostih izrazil svoj negativni odnos do eksistencializma: v kritiki Zupanove drame *Stvar Jurija Trajbasa* »Dekadentstvo pod videzom borbe proti malomeščanskim usedlinam« v *Novem svetu* 1948, v govoru »Ob Prešernovem dnevu«, objavljenem v *Novem svetu* 1952, in v programskem uvodniku v *Ljudski pravici* 4. oktobra 1952 »Pred kongresom jugoslovanskih književnikov«, kjer je obsodil tako sovjetski birokratski optimizem kakor »ploskanje Anouilhoma in Sartrom«. Podobno mnenje je že pred njim v *Naših razgledih* (št. 15—16) izrazil M. Djilas v članku »O umetniški svobodi« in hkrati s sovjetskim birokratizmom obsodil »zapadnoevropske monomanske in erotomanske blodnje izgubljenih individuov«... Anouilha in Sartra.

Ziherlova razprava »Družbene korenine eksistencializma« je prva filozofsko in ideološko argumentirana kritika eksistencializma na Slovenskem, opira se na Marxa in Engelsa, na Leninove *Filozofske zvezke* in njegov *Materializem in empiriokritičizem*, na Lukácsev *Eksistencializem ali marksizem?* in na *Existenzphilosophie* L. Gabriela. Njegov namen pa ni le razložiti ta sodobni miselni tok v smislu boljšega poznavanja in razumevanja, marveč predvsem posvariti in obvarovati pred njim zlasti »idejno neoborožene« in nepoučene mlade razumnike in literate, kakor je zapisal v odgovoru V. Reharju; in obenem izrazil mnenje, da se tudi pri nas lahko pojavijo podobni tokovi, katerih sledi je bilo že tedaj mogoče zaznati.

Ziherl predvsem opozarja, da eksistencializem, ki je izraz »malomeščanske idejne zmede«, ni nekaj novega, kakor menijo nekateri tudi pri nas, pač pa je bila ta filozofija spočeta v prvi polovici 19. stoletja na napačni poti postklasične buržoazne filozofije v razmerah razredne demoralizacije in razpadanja. Zanj je značilno poudarjanje reakcionarnih zaključkov buržoazne klasične filozofije in »odrivanje vsega tistega, kar je bilo v le-tej zares velikega in trajnega«.*

* Réponse à Claude Lefort, *Temps Modernes*, št. 89, 1953.

* *Književnost in družba*, 195, 197, 198.

V nadaljnjih izvajanjih Ziherl postopoma zavrača poglobitve ontološke in antropološke postavke eksistencialistične, zlasti Sartrove misli, opredeli jo kot izključno idealistično, nedeterministično in iracionalno ter ji kot takšni, sledeč Lukácsu, odreka sleherno možnost »tretje poti«, se pravi hkratnega preseganja idealizma in materializma. Z Lukácsom se strinja tudi v oceni, da je sleherno zblíževanje eksistencializma z marksizmom izključeno, in tako že vnaprej obsoja morebitne poskuse slovenskih marksistov, da bi asimilirali nekatere eksistencialistične postavke.

Ziherl vidi v odnosu francoskih eksistencialistov do delavskega razreda in revolucije strategijo in taktiko malomeščanskega političnega omahovanja; in ne glede na njihove socializmu naklonjene izjave jih opredeljuje za nasprotnike socializma, saj ne priznavajo razredne resnice, ki je »najbližja absolutni resnici družbenega dogajanja«.

V posebnem razdelku obravnava eksistencialistično estetiko in literaturo. Na osnovi Merleau-Pontyjeve razprave *Roman in metafizika* (*Sens et non-sens*) in eseja S. de Beauvoir *Književnost in metafizika* (*L'existentialisme et la sagesse des nations*) pride do sklepa, da je eksistencialistična književnost najizrazitejše pisanje na tezo (podčrtal B. Z.), in iz tega izvaja, da je sploh ni mogoče ocenjevati zgolj z estetičnimi merili književne kritike. Tako hkrati s filozofijo odklanja tudi literaturo in kakor prvo tudi drugo dojema izrazito enopomensko ter nazore avtorjev poljubno enači z nazori romaneskimi ali dramskimi junakov.

Na ugovore V. Reharja, ki se večinoma sklicuje na Sartrov esej *Kaj je literatura?* in v prvi razpravi ni upoštevan, dasi dejansko pomeni odločen Sartrov korak v socialistično politično angažiranost, Ziherl odgovarja s povzetkom dognanj iz prve razprave in v sklepnih besedah zapisa »Še enkrat o eksistencializmu« ponovno v celoti odklanja s sodobno dekadenco zaznamovano eksistencialistično književnost in sodobno moderno umetnost.

S svojimi zaključki se Ziherlova avtoritativna, radikalna zavrnitev eksistencializma — ne glede na politična razhajanja — pridružuje tako Lukácsu, ki ga oceni kot enakega kot oceni že navedenih sovjetskih teoretikov. Poleg skupnega marksističnega izhodišča jih tudi sklicevanje na preostale humanistične vrednote zahodnega sveta, ki da so jih eksistencialisti zavrgli, kakor tudi na »klasični« ideal umetnosti, od katerega se je odvrnila dekadentna moderna umetnost.

Od Frida in Pessisa se Ziherl razlikuje z argumentiranim izvajanjem na osnovi obravnavanih tekstov, vendar tudi v njegovi razpravi zasledimo pomote in spodrsrljaje, ki vodijo v izkrivljanje fenomenološke metode eksistencialistov in njihove filozofske antropologije. Na primer enačenje Sartrove intuicije, ki izvira iz Husserlove eidetične redukcije, z Bergsonovo intuicijo, ki izključuje intelekt; enačenje Heideggerjevega in Sartrovega pojmovanja fenomena; (kakor večina tedanjih komentatorjev tudi Ziherl Heideggerja v celoti vključuje v eksistencializem). Dalje: Ziherl operira s pojmom »pravi« človek — verjetno gre za avtentičnega, samobitnega človeka — ki da ga vsi eksistencialisti pojmujejo enako. Ta trditev ne upošteva niti razlik niti razvoja posameznih mislecev in pisateljev (nanje opozarjamo v prvem delu razprave), verjetno pa izvira tudi iz zgrešenega prevoda Sartrove »mauvaise foi« s »slabo vestjo« namesto s samoprevaro, ki je ključna postavka Sartrove misli in literature. Odtod tudi Ziherlova enoznačna razlaga

Umazanih rok, katerih sporočilo neupravičeno enači z mislijo Camusovega *Upornega človeka*. »Slabi vesti« je analogen prevod »čista vest« za »de bonne foi« — odkrit, iskren. Ta na prvi pogled drobní spodrsllaj pa vendarle zabriše idealno shemo avtor — bralec, ki jo Sartre utemljuje z obojestransko svobodno odkritostjo in velikodušnostjo v drugem poglavju eseja *Kaj je literatura?*

Ziherl tudi v poznejših razpravah ni spremenil svoje ocene eksistencializma. V polemiki z J. Kosom »Še enkrat o naši kritiki« v *Naši sodobnosti* 1954 (št. 1—4) beremo: »Freudov libido, Husserlove transcendentne redukcije, eksistencialistična filozofija absurdnega človeka, vsem tem izcedkom buržoazne miselne dekadence ustreza skrajni subjektivizem v tako imenovani moderni umetnosti.« To misel je ponovil v polemiki z nekaterimi srbskimi književniki in kritiki v »Prispevku k razčiščevanju nekaterih pojmov« v *Borbi* 1. maja 1954 in pojasnil, da pojmuje dekadenco v literaturi predvsem kot vsebino, ne kot obliko, se pravi kot »plehko, tendenčno, nazadnjaško pisarijo, ki zavestno maliči našo družbeno stvarnost« — katere najizrazitejši primer je Džilasov spis *Anatomija morale*. Šele 1957, ko je v *Naši sodobnosti* razpravljal »O modernem in njegovih družbenih koreninah«, je le rahlo omilil svojo sodbo: s Sartrom se strinja, da »moderini« umetnik lahko odkrije nekatere vidike bivanja, ki niso samo iluzije buržoazne zavesti, vendar s tem »moderna« umetnost priča o jalovosti »puntarije« sodobnega človeka; med pisatelji te vrste pa priznava edino najbolj talentirane, npr. F. Kafka.

Z Ziherlovo avtoritativno oceno in odgovorom Voji Reharju je bilo razpravljanje o eksistencializmu — kolikor je sploh mogoče govoriti o razpravljanju — za nekaj časa končano.

Pač pa se je kritika Sartra in z njim vred ateističnega eksistencializma kmalu zatem pojavila v katoliških filozofskih krogih. J. Janžekovič je v zadnjih številkah *Nove poti* 1954 objavil študijo »Sartrova ontologija, eksistencializem«, kjer obravnava izključno filozofski kompleks njegove misli, opozarja pa tudi na njene etične implikacije. Iz njegovih izvajanj se bralec dokaj temeljito seznani s ključnimi postavkami Sartrove ontologije, s pluralizmom njegovih spoznavnih postopkov in z notranjo protislovnostjo sistema, ki je že zato, ker je sistem, v nasprotju s Kierkegaardovo eksistencialno mislijo; slednjič je opozorjen, da je filozofija, ki omogoča izključno individualno moralo, za kristjana nesprejemljiva. Ko pa Janžekovič Sartrovo ontologijo odklanja kot sistem, ki se ne bo ohranil, obenem priznava, da »so nekatere Sartrove analize čudovite« in da bo njegovo ime »imelo vidno mesto v zgodovini modroslovja«.

Naslednje leto, 1955, je prav tako v *Novi poti* P. G. objavil predstavitev »Jaspers in filozofija transcendence«, ki je popolno nasprotje obširne razprave A. Trstenjaka »Filozofija smrtonosne bolezni« v *Času* 1939/1940, kjer je najbolj negativno ocenil prav Jaspersa in ga prikazal kot predhodnika Rosenbergove nacistične ideologije. P. G. pa Jaspersovo sintezo »eksistenčne filozofije« z metafiziko interpretira kot filozofijo, ki vodi do Boga.

Krog studioznega obravnavanja eksistencialne filozofije in eksistencialistične francoske literature se sredi petdesetih let z manj znanimi, maloštevilnim slušateljem ljubljanske romanistike namenjenimi predavanji prof. Stanka Lebna (v zimskem semestru 1955), ki je z marksizmu nasprotnih stališč, z vidika crocejanskega idealizma nič manj radikalno kakor Ziherl odklonil Husserlovo fenomenologijo in eksistencializem, filozofijo in knji-

ževnost; slednjo je v smislu Crocejeve estetike prav tako opredelil kot dekadentno, se pravi neumetniško. V okvir filozofije eksistence je vključil tudi Heideggerja in ga — ne da bi se z njim strinjal — predstavil kot edinega upoštevanja vrednega filozofa, predvsem zaradi njegovega pojmovanja časa.

Skoraj vseskozi negativen odnos do eksistencializma v prikazanem prehodnem obdobju je ustvaril situacijo, kjer sta si kakršna koli njemu sorodna misel ali literarni odmev le boječe in pritajeno utirala pot v javnost. V zadnjem času objavljena pričevanja potrjujejo domnevo, da so se posamezniki in ozki krogi prihodnjih književnikov in kulturnih delavcev le zasebno seznanjali s »klasiki eksistencializma«. Tako navaja Taras Kermauner v eseju »Se črni ta noč le do jutra« v *Novi reviji* (številka 3/4), da je že poleti sedeminštridesetega navdušeno požiral Sartrove tekste, kjerkoli jih je v odlomkih dobil. V isti reviji (številka 5/6) se Peter Božič spominja ilegalnega lista *Iskanja* — izšlo je šest števk — ki ga je izdajala skupina dijakov klasične gimnazije skupno z nekaterimi dijaki 1. državne gimnazije v Mariboru. Večinoma so se ukvarjali bolj ali manj z literaturo, z eksistencializmom; Sartre, Camus itn. . . so bili vzorniki. Ko primerja obzorja *Iskanj* in *Besede*, meni, da so bila *Iskanja* kljub nedognanosti in začetništvu bolj radikalna, »da je bilo v njih več krvavega nekulturniškega mesa kot pa v *Besedi* . . .«.

Ne glede na pretežno zasebniško naravo teh pojavov so kritiki in ideologi že v prvih povojnih letih, zlasti pa po izidu Kocbekovih novel in prvega letnika *Besede*, zaznavali dozdevne in dejanske odmeve eksistencialističnega mišljenja in čustvovanja. Zaradi enakega vrednotenja freudizma, bergsonizma, nietzschejanstva, anglosaksonskega sodobnega romana in eksistencializma — vsi so veljali za bolj ali manj dekadentne — je namreč prav lahko nastala pomota. Na primer v ocenah drame *Stvar Jurija Trajbas* (1947) Vitomila Zupana.

Ivan Potrč in Boris Ziherl v kritikah »Stvar Vitomila Zupana« in »Dekadentstvo pod videzom borbe proti malomeščanskim usedlinam«* sta dramo pripisala eksistencialistični izvor oziroma podobnost z liki eksistencialističnih pisateljev. Vendar v obtoženi drami zaman iščemo vsebinske in oblikovne značilnosti eksistencialistične dramatike (podane v drugem poglavju te razprave). Govoriti je mogoče kvečjemu o Trajbasovi nietzschejanski volji do moči ali o individualni morali, ki pa ne seže onstran dobrega in zlega, saj se junak v občutku krivde zlomi in propade; v jeziku eksistencializma: Trajbas ni zmožen vzeti nase (assumer) svojih dejanj in zanje odgovarjati.

Jože Koruza v svojem prikazu povojne dramatike v *Slovenski književnosti 1945—1965*, II, sicer ne obravnava Zupanovega domnevnega eksistencializma, o navedenih kritikah pa meni, da sta bili Zupanu krivični. Pač pa F. Zdravec v poglavju Književna esejistika in kritika istega dela trdi, da sta Zupan in Kocbek »prva slovenska književnika, ki sta zasnovala človeka po eksistencialistični ontologiji«. Vendar meni, da imata avtorja različne zasnove in da je pri Zupanu manj eksistencializma kakor pri Kocbeku.

Za Zupanova dela, ki so bila do jeseni 1948 objavljena in uprizorjena — in o teh je govor — to ne drži. Če pa upoštevamo romane *Klement* (1974),

* *Slovensik poročevalec* 1947, št. 113, *Novi svet* 1948
Novi svet 1948

Zasledovalec samega sebe (1975), *Vrata iz meglenega mesta* (1968), ki so bili poleg *Potovanja na konec pomladi* (1972) napisani v letih 1940—1943 in 1946, najdemo v njih posamezne prvine eksistencialističnega mišljenja in odnosa do sveta. Ob nastanku ti romani seveda niso bili navzoči v slovenski književnosti in niso mogli vplivati na njen razvoj. Vendar se zdi primerno v okviru te razprave na tem mestu opozoriti nanje.

V *Klementu*, kjer sicer junaka večinoma določa družbeno poreklo in psihološka travma o lastni zavrženosti in zakletosti, naletimo na razmišljanja o ničnosti morale, ker ni boga, o tem, da človek pride iz »ni« brez danega smisla in smotra in da smo »vsi ljudje zelo nesrečni«. Za roman je prav tako značilna zastrtost, nedoumljivost bližjih in nekomunikativnost. V splošnem pa so ti elementi bolj verbalni kakor utelešeni v dogajanju. *Zasledovalec samega sebe* z imenom Tah, ki podobno modruje, da ni vrednot, ampak samo navade in konvencije, ki jih predpisuje družba, je anarhoiden upornik, pustolovski in potepuški intelektualec, ki mu je vse enakovredno: religija dela in uživanje trenutka, boj za spremembo sveta in ravnodušna pasivnost. Njegovo življenje je splet odločitev in naključij, tako da zdaj spominja na Gidovega Lafkadija, zdaj deluje kot eksistencialistični junak. V najpoznejšem, leta 1946 napisanem romanu, *Vrata iz meglenega mesta*, se dopolni prehod iz razpoložljive svobode in anarhične upornosti v družbenozgodovinsko angažirano dejanje. Vsi trije romani so pretežno pisani z gledišča glavnega junaka in so tudi s to subjektivno optiko, ne glede na razlike, blizu eksistencialistični prozi.

Odpor proti eksistencializmu kot sestavni komponenti nezaželenih pojavov na Slovenskem se je, kot rečeno, aktualiziral v začetku 1952 v že omenjenem eseju M. Kranjca »Kam pelje ta pot?« in v Ziherlovem govoru »Ob Prešernovem dnevu«, dalje v Ziherlovem posegu v razpravljanje »Še enkrat o *Besedi*« v *Ljudski pravici* 26. junija 1952 in v poznejših navedenih razpravah. Iz obtožb, češ da si mlade generacije licemersko pod »sodobnim v resnici predstavljajo Sartra in eksistencializem« — pri tem so krivi tako sodelavci *Besede* kakor njeni hvalilci: D. Mevlja, J. Kos, Boris Pahor, B. Grabnar, V. Ocvirk, M. Zupančič, L. Krakar (tako Kranjec), in da najbolj »dekadentska... antisocialna, ljudomrzniška beletrija... odkrito reakcionarni stihi, eseji, glose, epigrami najdejo pot v *Besedo*« (tako Ziherl), iz vsega tega pa ni razvidno, kateri spisi so eksistencialistični, oziroma katere eksistencialistične značilnosti izražajo. Res konkretna je edino Ziherlova trditev, v »Še enkrat o naši politiki«, da je Kosova polemika s Kalanom natrpana z modnim eksistencialističnim izrazoslovjem. Ta trditev je deloma utemeljena: J. Kos je že v polemičnem članku »Boris Ziherl in naša kritika« kakor tudi v inkriminirani razpravi »Kaj je z marksizmom v slovenski literarni kritiki« v *Besedi* 1953 podobno kakor Sartre opozoril na nezadostnost ustajene marksistične literarne kritike, namreč, da iz ugotovitve, da je Baudelaire malomeščan in drobnoburžoazni intelektualci, ni mogoče potegniti zaključkov o vrednosti verzov »Sois sage ô ma Douleur...«, in obenem iskal možnosti, kako historičnomaterialistične sheme oživiti z enkratno, posamežno, v zgodovinski situaciji opredeljujočo se umetniško osebnostjo.

Vprašanje dejanskih eksistencialističnih prvin v leposlovju obravnavanega obdobja, zlasti v prvih letih *Besede*, tja do 1954 — razen pri Kocbeku — ostane tako še daljši čas odprto.

Iz Kosove obsežne študije »Pesmi štirih« v *Naši sodobnosti* 1953 so poleg romantičnih, neoromantičnih in realističnih značilnosti sicer razvidne tudi nekatere, njihovi poeziji skupne poteze, ki jih zbližujejo z eksistencializmom, a jih avtor takrat iz razumljivih razlogov seveda ni tako imenoval.

S temi problemi so se ukvarjali literarni zgodovinarji in teoretiki v šestdesetih letih in pozneje — do današnjih dni, bolj ali manj sproščeno, pač glede na vsakokratni odnos odločilnih krogov do eksistencializma in njegovih predstavnikov.

Med prvimi se je te problematike lotil Matjaž Kmecl v referatu na III. jugoslovanskem slavističnem kongresu »Razvojne tendence v najnovejši slovenski književnosti«, objavljenem v *Jeziku in slovstvu* 1961/1962. Vendar tudi on ostaja pri splošnih ugotovitvah. V okviru »subjektivizacije ustvarjalnih konceptov« po drugem posvetovanju sodelavcev *Mladinske revije* 1950 navaja, da »del mlade generacije«, v delnem nasprotju z marksizmom... daje izhodiščno prioriteto bolj ali manj avtonomnemu posamezniku, s čimer se nujno približuje zahodnim eksistencialističnim filozofijam... v ospredje postavljajo »ontološka in fenomenološka vprašanja najrazličnejših interesov, ki pa so vsi vezani le na posameznika«... Kmecl imenoma navaja Andreja Hienga (spornega sodelavca *Mladinske revije* in *Besede*), vendar ločeno od teh tendenc. Deloma ga primerja s Faulknerjem, obravnava ga kot pisatelja »ontologije ljubezni« (spočetja) in smrti ter opozarja na izrazito subjektivistični, deloma romantično obarvani svet njegove zgodnje novelistike (zlasti zbirke *Usodni rob*), v katerem prevladujejo iracionalni podzavestni nagibi oseb, sanjske fantazmagorije in irealnost. Pri tej svoji opredelitvi ostaja Kmecl tudi v *Slovenski književnosti* 1945—1965, I.

Poezijo mladih generacij tega obdobja je preučeval Boris Paternu; najprej v sintetičnem prikazu »Mladi tok povojne slovenske lirike« v *Jeziku in slovstvu* 1962/63, potem v *Slovenski književnosti*, 1954—1965, I. V drugem prikazu ločeno obravnava avtorje *Pesmi štirih*; v njih vidi »izrazito intimistično in osebno liriko, ki je že sama po sebi pričala zoper objektivno, družbeno zavzeto pesništvo«. V primerjavi z njihovim pojmovanjem poezije, ki poudarja njeno iracionalno in subjektivno naravo, ugotavlja Paternu, da so v njihovi poeziji ti impulzi še dokaj zadržani in razumsko nadzirani. Ob navajanju tradicionalnih prvin njihovih pesmi pa zlasti pri Koviču in Menartu odkriva občutja in odzive na dano stvarnost, ki so blizu eksistencializmu oz. filozofiji absurda: Kovič doživlja paradoksalnost obstajanja in reagira nanjo zdaj z voluntarističnim vitalizmom zdaj z resignacijo; Menart izpoveduje notranjo protislovnost in nespoznatnost človeka, na banalno stvarnost reagira s protestniškim naturalizmom, na sanjska slepila z obešenjaškim humorjem.

Jože Pogačnik, ki v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* 8, *Eksistencializem in strukturalizem* (1972) uveljavlja zelo široko pojmovanje eksistencializma, vključuje v njegov okvir tudi L. Krakarja in I. Minattija, ne da bi eksplicitno opredelil njune eksistencialistične poteze. V liriki štirih pesnikov tistega obdobja pa zaznava predvsem »probleme človekove eksistence v njeni privatni podobi«.

Pogačnik tudi zgodnjo novelistiko A. Hienga razlaga v smislu eksistencializma. Vendar ne gre prezreti, da je takratni Hiengov človek usodno determiniran s svojo preteklostjo in travmatičnimi, v podzavest potisnjenimi

doživetji, da je izrazito podložen nagonom, se pravi trpen — žrtev, kakor pravi Pogačnik, torej nesvoboden in s tem na neki način neodgovoren: prav tako v teh njegovih delih ni nesmisla, absurda — v tem se tudi razlikuje od svojega vzornika Faulknerja; človeško trpljenje ima očiščevalno funkcijo, medtem ko je pri eksistencialistih »odvečno«, »nepotrebno«. Poleg tega se tudi Hiengov način pisanja zelo razlikuje od eksistencialističnega subjektivnega realizma ali »neposrednega realizma subjektivitete« (Sartre), kar je razvidno tudi iz Pogačnikovih izvajanj.

Eksistencialistično komponento obravnavanih pesnikov Minattija, Krakarja, Menarta, Koviča je določeneje opredelil J. Kos v študiji »Slovenska lirika 1950—1980« v *Sodobnosti* 1982; Minattijeva poezija seže »v svojih skrajnostih do prvinskega eksistencializma, ne da bi zapuščala samozadostnost romantične subjektivitete, ki se ne more dokončno prepustiti niti metafizični transcendentni niti metafizičnemu nihilizmu...«; v širokem razponu Krakarjeve poezije je ena izmed smeri »do pravega eksistencializma in metafizičnega nihilizma prignano razbitje samega romantičnega subjekta...«; Menartov verizem se »napaja z izrazitimi tokovi prvinskega, čeprav bolj ali manj nezavednega eksistencializma«; in tudi v Kovičevo poezijo vdirajo eksistencialistične spodbude.

Na koncu pregleda pridemo do paradoksalne ugotovitve, da poleg pesnikov (in spornih Camusa in Sartra v Albèrèsovi interpretaciji) v *Besedi* 1951—1954 ni bilo eksistencialistične literature. In še je treba dodati, da gre v poeziji le za eno izmed razsežnosti, saj pesniške govornice ni mogoče zvesti na nobeno filozofsko oz. idejno shemo. Kritike je tedaj vznemirjalo ne le tisto, kar je v *Besedi* bilo, ampak tudi tisto, kar so pogrešali: marksizem (pravi) in socialni oz. socialistični realizem.

Seveda se zastavlja vprašanje, ali kritiki in zgodovinarji niso morda prezrli kakšnega pomembnega pobudnika eksistencializma ali pisatelja te smeri. Nič bistvenega. Če listamo po *Besedi* teh letnikov, le tu in tam, predvsem v drugem letniku (1953), naletimo na kakšne odmeve in drobce, ki pa ne ustvarijo tipičnega eksistencialističnega ozračja. Na primer v »Večerni freski« Frančka Bohanca, v kateri glavni junak izpoveduje brezciljnost življenja, osamljenost, gnus (v parku) in eksistencialni dolgčas; deloma v zgodbi I. Šentjurca »Tisoč dinarjev«, kjer neodločenost oz. izbira pasivne drže zakrivi smrt ljubljene ženske.

Eksistencialistični vidiki se spet pokažejo v tretjem letniku; (tedaj se pojavita prozaista D. Smole in P. Božič, svoj poetični izraz že išče D. Zajc, tako da se v četrtem letniku, se pravi 1955, začne vzpon slovenske različice eksistencialistične misli in literature. V tem obdobju se naša raziskava ukvarja bolj z domačo tvornostjo kakor z objavami in s kritičnim presojanjem tujih avtorjev.